

18. YÜZYIL İSKOÇ FELSEFE GELENEĞİNDE İKİ FİLOZOF PORTRESİ VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Hacı Mustafa AÇIKÖZ*

ÖZET

Günümüz Doğu toplumlarında düşünür, bilim adamları ve aydınlarının sahalardaki akademik aktivitelerinde özgünlük ve özgürlüklerine çeşitli otoritelerin karşısında yeterince sahip çıkmadıkları ileri sürülmektedir. Böyle bir yargıya gerekçelerinin verilmesi şartıyla maalesef katılmamak elde değildir. Çünkü, en azından ideal seviyede bilginin otorite tanımayacağı veya tanımaması gerektiği dikkate alınırsa, bu tespit bilgi adına vehim bir durumun habercisidir. Böyle bir yargının doğrulanması da ancak akıl hamallığı tarihi adını verdiğim düşünce tarihi zemininde yapılabilir. Bu makalede genel bilgi pazarında 18. yüz yıl Britanya akıl hamallığı özel kesitinde şüpheci, empirist ve ateist olan İskoçyalı hamal David Hume; ve onun ülkedaşı ve çağdaşı olup, aynı zamanda sağduyucu, holist ve teist olan hamal Thomas Reid'in biyografileri ve felsefi sistemlerinin oluşturulması sürecini karşılaştırmalı olarak eleştirel bir çerçevede kısaca gözden geçireceğim. Amacım, İskoç aydınlanmasının temel iki akıl hamallının aydınlanma erdemi ve ahlaki açısından ateist ve teist portrelerini çizerek ortak aydınlanma etik, erdem, bilinç, irade, özgün, özgür ve tavrına sahip olan iki farklı noktadan çıkış yapmalarına rağmen aydınlık sorumluluğunda birleşen bir filozof aydın tipi veya modelini ortaya koymak olacaktır.

ABSTRACT

It has been claimed that "today, particularly, scientists and thinkers of the Eastern societies let their brains to those who have formal authority over derivation, formation and distribution process of the knowledge for the sake of obtaining some sort of individual utilities. If this statement is true, it indeed is a shame, particularly when it is related to the notions of enlightenment, rationality, objectivity, science, law, solidarity, friendship, democracy and humanism. With this spirit, I shall examine personal biographies and developments of thoughts of two different figures of the eighteenth century Scottish philosophical tradition, Thomas Reid and David Hume, so as to show how they arisen their humanistic and enlightenment spirit and sense of morality high. Similarly, how they respectfully and tolerably communicated with each other whereas they considerably differ from one another as to their understandings, approaches, aims, motives and conclusions in the formation of their philosophies. In fact, one of the objectives of this article is to appraise them as an ideal model for presenting their sense of ethical responsibility with an enlightenment spirit and accordingly bearing identity and qualification of philosopher as an ordinary individual and a professional thinker. Article consists of an introduction, two sections and a conclusion.

Giriş

"Bilgi bir güçtür ve ona sahip olan dünyaya sahip olur" meşhur sözünün olgusal alana taşınmasından bu yana beş yüz sene geçti. Bu süre içerisinde kimi güçlü devletler tarafından bilgi bir kolonizasyon aracı olarak kullanıldı. Kimi bilim adamları ve düşünürler de kişisel menfaatler elde etme ve onu koruma, kollama adına resmi otorite karşısında bilinçli bir şekilde boyun eğip, bu sürece bilimcilik oyunu oynayarak katkıda bulunmaktadır. Hatta bazılarının göre, özellikle günümüz Doğu toplumlarında aydın, düşünür ve bilim adamlarının sahalardaki akademik

* Yrd.Doç.Dr Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.

aktivitelerinde özgünlük ve özgürlüklerine çeşitli otoritelerin karşısında yeterince sahip çıkmadıkları ileri sürülmektedir. Ayrıca bunların, diplomatik bir yaklaşım ve buna bağlı bir dizi manevralarla kültür, uygarlık, bilim, rasyonalite, nesnellik, sosyallik, entelektüellik, münevverlik, modernlik, çağdaşlık, demokratlık, barış, dostluk, insancılık gibi masum nosyonların arkasına sığınıp kendilerini bu nosyonlarla niteleyerek; münevverlik, bilim adamlığı ve düşünürlük erdem ve ahlakını göz ardı etmelerinden dolayı potansiyel entelektüel (!) suçlular olarak değerlendirilip, otoriteye kiraya verdikleri beyin ve beyanatlarının varlığının gereği haklı olarak tartışılır hale geldiği söz konusu edilmektedir.

Böyle bir yargıya gerekçelerinin verilmesi şartıyla maalesef katılmamak elde değildir. Çünkü, en azından ideal seviyede bilginin otorite tanımayacağı veya tanınamaması gerektiği dikkate alınır, bu tespit bilgi adına vahim bir durumun habercisidir. Böyle bir yargının doğrulanması da ancak akıl hamallığı tarihi adını verdiğimiz düşünce tarihi zemininde yapılabilir. Normal şartlarda her insanın kendi çapında birer akıl hamalı olduğu dikkate alınır, akıl hamallığının Doğuluğu veya Batılılığı olmaz. Diğer taraftan, bilgi pazarında hamallık sanatının pratiğinde Doğu ve Batı ayrımı ancak bu coğrafyaya bağlı olan kişilerin kendilerine özgü farklı yük taşıma tarzı ve usulünden hareketle yapılabilir. Tıpkı uygarlık ve kültür kodlamalarında olduğu gibi. Fakat burada biz, filozof veya felsefeciler adı verilen özel bir akıl hamalı gurubunun akıl hamaliliğinin ideal seviyede yansıması demek olan aydınlanma erdemi ve ahlakı adına yapıp ettiklerinin iki filozof örneğinde karşılaştırmalı incelemesini yapacağız.

Böylece, bu makalede genel bilgi pazarında 18. yüz yıl Britanya (Ada) akıl hamallığı özel kesitinde şüpheci, empirist ve ateist olan İskoçyalı hamal David Hume (1711-1776) ile ülkedaşı ve çağdaşı olup, aynı zamanda sağduyucu, holist ve teist olan hamal Thomas Reid'in (1710-1796) biyografileri ve felsefi sistemlerinin oluşturulması sürecini⁵² karşılaştırmalı olarak eleştirel bir çerçevede kısaca gözden geçireceğiz. Amacımız İskoç aydınlanmasının temel iki akıl hamalının aydınlanma erdemi ve ahlakı açısından ateist ve teist portrelerini çizerek ortak aydınlanma etik, erdemine, bilinç, irade, özgün, özgür ve tavrına sahip olan iki farklı noktadan çıkış yapmalarına rağmen aydınlık sorumluluğunda birleşen bir filozof aydın tipi veya modelini ortaya koymak olacaktır.

Bu modeli oluşturmada ilk adım olarak 18. yüzyıl öncesi İskoç felsefe geleneğinin tarihsel serimini yaptıktan sonra birinci bölümde David Hume'un biyografisi ve felsefi sisteminin gelişimini şüpheciliği, ampirizmi ve ateizmi çerçevesinde sıradan Davie ve filozof Hume'u oluşturan aslı öğeleri birlikte değerlendireceğiz. İkinci bölümde, yine aynı şekilde Thomas Reid'in biyografisi ve felsefi sisteminin gelişimini sağduyuculuğu, holizmi (tümçülüğü) ve teizmi çerçevesinde sıradan birey Thomas ve filozof Reid'i ortaya çıkaran ana unsurları birlikte ele alıp, inceleyeceğiz.

İskoç felsefe veya akıl hamallığı geleneği 15. yüzyıla kadar geri götürülüp,

18. Yüzyıl İskoç Felsefe Geleneğinde İki Filozof Portresi ve Düşündürdükleri

reform öncesi ve sonrası olarak iki dönemde incelenebilir. Bu geleneğin oluşmasında ilginçtir, her dönemde Fransa aydınlar çevresi ve üniversiteleriyle kişiler ve sonraları kurum bazında sürekli bir ilişki olmuştur. “Bu süreç John Duns Scotus’u (1266-1308) bir yana bırakırsak, İskoçya’da 1411-2 de St Andrews, 1495 te Aberdeen üniversitelerinin açılmasını takiben John Ireland, James Liddell, William Manderston, Robert Galbraith, Gilbert Crab, Hector Boece, John Mair ile başlar. 1560 İskoçya’daki reform hareketinin başlangıcıdır. Bu hareket akademik çevrede St Andrews üniversitesinde John Knox ve Mair ile başlatılmıştır.”¹

Reform öncesinde bütün filozoflar aynı zamanda Katolik din adamları olup Paris’te eğitilmişlerdi. Bunlar inanç alanlarının dışında zorunlu olarak yazamadıkları gibi, doğruya ilişkin kesin bir çerçeve ve kavramlara sahiptiler. Dolayısıyla felsefeyi sadece bu çerçeveyi ve doğrulara rasyonel bir temel oluşturmada bir araç olarak kullanabilirlerdi. Nitekim, öyle de yaptılar. Avrupa üniversitelerinde olduğu gibi İskoçya’da da ana felsefi figür Aristo idi. Bu nedenle Knox ve Mair Aristo üzerine çeşitli eserler yazdılar. İskoç aydınlanması 1707 de İskoç ve İngiliz parlamentosunun birleşmesi ile başlayıp, 1832 de Walter Scott’un ölümü ile son bulur. Bu aydınlama döneminin belli başlı filozofları şunlardır: “Francis Hutcheson (1694-1746), David Hume (1711-1776), Thomas Reid (1710-1796) ve Adam Smith (1723-1790). Bunların hepsi felsefe tarihinde ve özellikle İskoç aydınlanmasında göz ardı edilemez yere, öneme ve fonksiyona sahiptiler.”²

Şimdi bizi birinci dereceden ilgilendiren İskoç felsefe geleneği aydınlanma figürlerinden (Hume ve Reid) ilkinin biyografisi, felsefi ampirik sistem, şüpheci ve ateist tavırlarını incelemeye tabi tutalım.

Birinci Bölüm

I.1.Sıradan Davie ve Filozof Hume

26 Nisan 1711’de; David Hume İskoçya’nın Edinburgh şehrinde, babası Joseph Hume’un ikinci oğlu olarak dünyaya geldi. İki yaşında yetim kalmış olup, avukatlık geleneği hakim olan orta üstü bir ailenin çocuğudur. Bu geleneği sürdürmek amacıyla özellikle annesi Calvinist olan Katherine onun baba mesleği olan avukatlık tahsili görmesini çok isterdi. Aslında o günlerde hukuk taksili çok revaçta ve gözdeydi, tarihte direk veya dolaylı her uydu toplumda olduğu gibi. Fakat, delikanlılığa yeni adım atmakta olan David felsefeye eğilim gösterip, 1723 te Edinburgh üniversitesine girdi. Annesinin:

“Bizim Davie hoş iyi-tabiatlı bir yaratık ama sıra dışı uyanık-kafalı” dediği söylenir. Burada Latince, Yunanca, Ahlak, Matematik, Mantık ve Doğa felsefesi kurslarına katıldı. Üniversite tahsili sürecinde şu kanaatin kendisinde oluştuğunu söyler. Hume’a göre, “kitaplarda bulunulmayacak hiç bir şeyin profesörlerde

¹ Broadie, A "The Tradition of Scottish Philosophy - İskoç Felsefe Geleneği", Giriş, Edinburgh, (1990)

² A. g. e., giriş, s. 1.

olmadığından, yeni bir düşünce sistemini oluşturacak birine gerek vardır”³

O kişi kendisi ve o sistemde kendi felsefi sistemiydi. Bu kanaatini üniversite öğrenimi sonrasında yoğun bir çalışma temposuyla üç bölümden oluşan ve “*Treatise of Human Nature*” adını verdiği, felsefi bir bomba tesiri beklediği eserinin ‘*Miracles*’ bölümü hariç genel çerçevesini bitirerek gerçekleştirdi. Fakat bu sıkı çalışmasının faturasını sağlığı ile ödedi. Sağlık problemi sinir bozukluğu, kalp atışları düzensizliği şeklinde kendini gösteren psikosomatik bir rahatsızlıktı. Her ne kadar düzenli bir şekilde yerel doktora görünüp, diyete tabi tutulduysa da iyileşmeye yönelik tedavide bir sonuç alamadı. Böylece, belirli bir süre çalışmalarına ara verip aktif hayata katılmaya karar verdi. 1934’te, baba ocağı Ninewells’den İngiltere’nin Bristol şehrini gidip, orada şeker tüccarının yanında katiplik türü bir işle bir kaç ay oyalandıysa da onu sarmadı. Sonra Fransa’ya gitti. Fransa yolculuğu onun için hem akademik hem de sosyal çevre edinme açısından çok faydalı oldu. 1937 de eserinin ‘*Of Miracles - Mucizelere Dair*’ bölümünü de bitirerek Londra’ya döndü.

Kendisinin çok büyük bir tesir yapması beklediği eserinin, baskısından sonra hiç bir rağbet görmemesi üzere şu tespitte bulundu: “Never Literary Attempt was more unfortunate than my *Treatise*. It fell dead-born from the Press - Hiç bir yazın hamlesi benim *Treatise*’den daha şansız bir durumda olamaz, o daha baskıda ölü-doğdu” diye tasvirlediği eserinin ilk iki bölümü olan ‘*Of the Understanding - Anlayış Yetisine Dair*’ ve ‘*Of the Passions - Tutkulara Dair*’ 1739 da Fransa dönüşünde, üçüncü bölüm olan ‘*Of Morals - Ahlaka Dair*’ ise 1740 da yayınladı. *Treatise*’nin arkasından yeni bir sunum tarzı ile diğer eserleri basıldı. Bu çalışmaların sonucunda iki kez üniversitelerde profesörlük kadrosu için başvuruda bulundu. Bu başvurulardan ilki, 1744 de Edinburgh üniversitesi felsefe bölümünde ahlak felsefesi profesörlüğüne Edinburgh belediye başkanı ve dostu olan John Coutts’un önerisi ile gerçekleştiyse de, karşı grubun yoğun muhalefetiyle mümkün olmadı.

İkincisi ise, 1752 de A. Smith’den boşalacak olan Glasgow üniversitesi felsefe bölümünde ahlak felsefesi kürsü profesörlüğüne muhtemel adaylardan biri oldu. Bazı profesörlerin ve özellikle yakın dostu olan Smith’inde desteğine rağmen ateist kimliğine kurban giderek yerine felsefi hasmı olan kendi gibi filozof ama, aynı zamanda, din adamı ve makalemizin ikinci bölümde incelemeye tabi tutacağımız Thomas Reid atandı. Hume’a telafi mantığıyla Edinburgh üniversitesi hukuk fakültesi kütüphanesi idareciliği önerildi. Bu pozisyon ona kaynakta olma fırsatını verdi ve sonuçta 6 bölümlük İngiltere tarihini yazdı. 1763’te Fransa’ya görevli olarak tekrar gitti. Artık içte ve dışta tanınmaya başlayan Hume, filozof ve ansiklopedistlerle birlikte oldu. Fransa dönüşü Rousseau’yu beraberinde getirdi. Hume her türlü yardımı Rousseau’ya yaptıysa da, Ayer’in ifadesiyle, Rousseau’nun paranoyası tuttu ve basına yansıyan ciddi küskünlükleri oldu. 1765 te tekrar Edinburgh’a döndü ve bir ev aldı. Evin bulunduğu sokak latifeli olarak ‘St. David’s Street - Aziz David Sokağı’ olarak

³ Ayer, A. J “*Hume*”, Oxford uni. press, U. K., (1986).

adlandırıldı.⁴

Kişilik ve karakterine gelince, çabuk kaynaşan, sosyal, neşeli, nükteli, anlayışlı, kibar, estetik donanımlı ve ilkeli bir bireydi. Öyle bir ilke sahibi ki, ölüm döşeginde kendisi ile Boswell arasındaki diyalog en azından bu ilkelilikteki keskinliğin derecesi kendiliğinden ortaya çıkarır. Boswell, Hume'un kendisine: "her dinin ahlak anlayışının kötü olduğunu ve rastladığı bir kaç istisnai örneklere rağmen, dindar kişi denilince, dürüst olmayan bir kişinin aklına geldiğini" ifade ettiğini söyler. Boswell, onun ölümle burun buruna olmasına rağmen öteki dünyaya inanmamada kesin direnç göstermesi üzerine, kendisinin Hristiyan dinine tarihe inandığı kadar inandığını söylediğinde, Hume: "Sen ona Devrime inandığın kadar inanmıyorsun" cevabı verdiğini belirtir.⁵

I.2.Sıradan Davie ve Filozof Hume'un Felsefi Skeptisizm Çerçevesi İkilemi

İnanıyorum ki, Hume'un otorite ve kontrolden uzak bir nevi kendi başına müstakil özgür durumu, doğası ve Fransa gezilerinde tanık olduğu Avrupa aydınlanma ortamının sosyo-psikolojik çevresi, düşüncesinin oluşumuna ve düşünce özgürlüğüne temel oluşturmuştur. Böylece kendi ayakları üzerinde durmayı başarmış veya başarmak zorunda kalmıştır. Düşünme onun için adeta bir zevk, varlık sebebi olmasının yanı sıra otomatik refleksif bir durum arz etmiştir. Bu inanca delil olabilecek şey hayatının kendi tarafından yapılan değerlendirmesinden sunacağımız şu kesit olabilir. Hume *Treatise*'de kendine şu soruları yöneltir: "Ben neredeyim ve neyim? Hangi nedenden hareketle varlığım ilişkin inancı elde ederim, ve ben hangi şartlara döneceğim? Ne tür varlıklar beni çevreler? Kimler üzerine etki sahibiyim? Kimler benim üzerimde etki sahibidirler?" Sonra bu sorular çerçevesinde kendini spekülative seviyede içe bakış (introspection) yöntemini kullanarak sorgulamaya çeker:

"Ben bütün bu sorularla doluyum ve kurgulanabilecek en kötü şartlarda, en derin karanlıklarla çevrelenerek kendime ilgi duymaya başladım, zihnin her şube ve parçalarının kullanımında tamamen acziyete düşmüş olarak. Çoğu zaman akıl bu bulutları yok etme de aciz kalırken, doğa bu amacı gerçekleştirmek için imdada yetişir. Bu felsefi melankoli veya çıldırma durumunda ya zihnin bariyerlerini gevşeterek ya da bazı ikincileyin aktiviteler vasıtasıyla bütün bu kaba ve mümkün olmayan şeylerin varlığı ve (onların) görünümünü müphem kılan duyularımın canlı izlenimleri yoluyla tedavi eder."⁶

Sonra Hume, bu teorik spekülative içebakıştan elde ettiği sonuçları sıradan Davie'nin gündelik hayatındaki pratik eylemleri ile karşılaştırarak bir ikileme doğru gittiği tespitinde bulunur ve kendini analize şu şekilde devam eder: "Akşam yemeğini

⁴ A. g. e.

⁵ Bell, J. M (ed.) Hume'un "*Dialogues concerning Natural Religion- Doğal Dine Dair Diyaloglar*", U.K., Penguin, (1990)

⁶ Hume, D "*Treatise of Human Nature - İnsan Doğasına Dair Deneme*", second ed. by P. H. Nidditch, s, 269, Oxford, (1989).

yerim, tavla oynarım, diyaloga girerim ve arkadaşlarım ile eğlenirim; ne zaman ki, üç veya dört saat mutluluktan sonra bu spekülasyonlara döndüğümde, onlar (bana) çok soğuk, sıkıcı ve çirkin gözükürler ki, onlara her hangi bir şekilde giriş yapmak için gönlümde daha fazla yer bulamam.”⁷

Hume teorik ve pratikteki sıradan birey Davie ve filozof Hume arasında yaşanan ikilemi ve bunlara koşut olarak hangi yönde seçim yapacağını sıradan gündelik hayatındaki, “burada, ben kendimi tamamen ve zorunlu olarak yaşamaya, konuşmaya ve diğerleri gibi ortak gündelik hayat işlerinde eylemeye yönelik belirlenmiş bulurum” tespitinden sonra diğer bir noktaya: “fakat benim doğal varlığıma, hayvani ruhum ve tutkularımın sergilenmesi, beni dünya hakkındaki genel maksim bu tembel ve zoraki inanca indirgemez, ve ben hala önceki haleti ruhuyemde kaldığımı hissedirim” diyerek dikkat çeker. Sonra Hume bu ikilemin beraberinde getirdiği seçimin tepe noktasını şu şekilde ifade eder: “Öyle ki, ben felsefe ve akıl yürütme uğruna hayatın mutluluğunu yeniden gündeme taşımak için asla daha fazla kararsız (ve kayıtsız) kalamam, bütün kitaplarım ve yazdıklarımı ateşe fırlatmaya hazırım. Çünkü bunlar beni şimdide yönlendiren kötü asabi komik duygularımdır.”⁸

Hume’un bu ikilemi yaşama süresince gerek gündelik sıradan hayatında gerekse felsefi sistemini oluşturma sürecinde daimi surette spekülatif şüpheciliğine, psikolojik şüpheciliği eşlik etmiştir. Bu nedenle, Hume, Descartes’in aksine gerçek (geniune sceptic) şüpheci olarak değerlendirilir. Ona göre biz, hayatımızın bütün olaylarında şüpheci yönümüzü korumalıyız. Şöyle ki: “Eğer biz ateşin ısıttığına veya suyun serinlettiğine inanıyorsak, bu aksini düşünmemizin bize pahalıya patlayacağındandır...”⁹ Öte taraftan, Hume bu şüpheci tavrın önemini felsefe şüpheci gelenekteki, siyниківin tavrını örnek vererek idealize eder:

“Siyниківler olağanüstü bir filozoflar grubu örneğini oluştururlar ki, onlar safi felsefi akıl yürütmeden yola çıkarak, dünyadaki derviş ve papazların davranışlarından daha çok büyük savurganlıkların içine daldılar. Genelleme yapacak olursak, dindeki yanlışlar tehlikeli, felsedekiler ise sadece çirkindir.”¹⁰

Hume’un sentimental ahlak ve eylem teorisinin anlaşılmasına yardımcı olacağını düşündüğüm kendiliğini hem sıradan birey hem de filozof olarak ortaya koymasının, birincileyin motivasyonlarından biri olan düşünme, araştırma hırsı ve tutkusunun işlevini kendinden dinleyelim. Hume: “İcat ve keşiflerim vasıtasıyla insanlığın aydınlatılmasına katkıda bulunarak bir isim kazanmaya yönelik bende bir hırs (tutku) uyandığını hissediyorum - I feel an ambition to arise in me of contributing to the instruction of mankind, and of acquiring a name by my inventions and discoveries.”¹¹ Hume bu duyguların doğal olarak kendinin o zaman ki haleti

⁷ A. g. e., s, 269

⁸ A. g. e., s, 269

⁹ A. g. e., s, 270

¹⁰ A. g. e., s, 272

¹¹ A. g. e., s, 271

ruhuyesinde hakim olduğunu ve onları başka diğer işlerle uğraşarak bastırmaya mı çalışmalı yoksa aksi yönde davranmalı mıdır? kendi sorusuna şu şekilde bir cevap verir: "Hissederim ki, zevk noktasında ben kaybedenlerden olmalıyım; ve (işte) benim felsefemin kaynağı budur. - I feel I should be a loser in point of pleasure; and this is the origin of my philosophy."¹²

I.3.Hume'un Şüpheli Negatif Felsefi Sisteminin Epistemolojik ve Ahlaki Öğeleri

Şimdi bu temel üzerine Hume'un aydınlanmacı portresini felsefi sisteminin ana öğelerine kısaca bir göz atarak biraz daha yetkinleştirelim. Bu portredeki ikinci önemli belirleyici nokta epistemolojisinin şekillendiği şu iki şıkkın içeriğinden elde edilebilir. Hume *Treatise*'in üçüncü bölümüne ilişkin appendixte felsefi sisteminin sağlam zeminde olmadığı ve dolayısıyla başarısızlığının nedenlerini şu iki noktaya bağlar. Bunlardan birincisi Hume'un zihin veya kendilik kimliğine (personal identity) ilişkin negatif önermelerini içerirken, ikincisi algıya ilişkin önermeleri içerir. Hume'a göre: "Zihin bir çeşit tiyatro (sahnesi) gibidir ki, orada bir kaç algı birbiri ardına arz-ı endam eder; sonsuz derecede durum ve rollerle gelip, geçerek nümayiş yapıp, kaybolurlar. Bu geçişler ve nümayişlerde hiç bir durum ve zamanda gerçek bir basitlik olmadığı gibi ayrımlarında da belirginlik yoktur. Her ne şekilde biz doğal olarak bu basitlik ve belirginliğin var olduğunu kurgulamaya yönelik gayrette bulunsak ta, gerçekte böyle bir şeyi bulamayız."¹³

Hume bu algılar arasında bir bağı kuramamanın felsefi sancısını kendi labirent ortamı benzetmesi içerisinde ileride ortaya çıkacak olgun Hume'un muhtemel keşfine (ki, o olgunluk ve keşif, Hume tarafından hiç bir zaman ve şekilde ortaya konmadı) ümit bağlayarak çeker. Hume'un kendi ifadesiyle: "Kısaca iki prensip var ki, ben onların birbirleriyle aralarında bağ kurmadığım gibi onların her hangi birini de yok saymak benim gücüm dahilinde değildir. Bunlar, 1.) bütün bizim ayrı algılarımızın ayrı varlıklar olduğu ve, 11.) zihnin bu ayrı varlıklar arasında asla gerçek bir bağ algılayıp kurmadığıdır. Bizim algılarımızın basit ve bireysel bir şeyde olduğu, veya zihnin onlar arasında bazı gerçek bağlar kurduğuna dair bir veri elde etseydik, bu durum da hiç bir güçlkle karşılaşmayacaktık. Kendi adıma şüphelilik ayrıcalığına sığınma hakkımı kullanmalıyım ve itiraf etmeliyim ki, bu problem benim anlayışım için çok zordur. Diğerleri veya belki kendim daha olgun bir düşünme (sürecinden) sonra bu zıtlıkları giderecek bazı varsayımları keşfedebilirim."¹⁴

Sonra, Hume, bu şüpheli temelli labirentten kendilik veya kişisel kimlik problemini yeniden gözden geçirdikten sonra çıkış yolu bulamadığını itiraf formunda şöylece ifade eder: "... Ben kendimi öyle bir labirent içinde buldum ki, itiraf etmeliyim, önceki düşüncelerimi nasıl doğrulayacağımı (düzelteceğimi) bilemediğim gibi, onların nasıl birbirleriyle uyum içerisinde tutulacağını da bilemiyorum. - I find myself involved in such a labyrinth, that, I must confess, I neither know how to correct

¹² A. g. e., s, 272

¹³ A. g. e., app.

¹⁴ A. g. e.

my former opinions, nor how to render them consistent"¹⁵ Peki, Hume'u felsefi labirent psikozuna sürükleyen yukarıda sunusu yapılan iki epistemolojik önermesi ve zihnin fonksiyonunun yanı sıra "kendilik veya kişisel kimlik problemine" dair Hume'un görüşleri nedir ki, onu bu geri dönüşü veya çıkışı olmayan labirente sıradan birey Davie'yi olmasa da Filozof Hume'u hayat boyu mahkum etti? Başka bir ifadeyle Hume, zihin sahibi olan kişinin kendilik kimliği hakkında ne düşünmektedir?

Bu soruya verilecek cevap son derece önemlidir. Çünkü, filozof Hume'un negatif felsefi sisteminin oluşumunda şüpheci, ateist yaklaşım ve tavrın fonksiyonunu göstermede üçüncü ana belirleyici noktaya bizi ulaştırır ki, o da Hume'un solipsizme veya nihilizme düşmesine ramak kalmasıdır. Bu bağlamda, Hume, kendilik veya kişisel kimliğe ilişkin şunları söyler:

"Kendi adıma, ben kendiliğimin derinliklerine içtenlikle giriş yaptığımda, daima zevk veya acı, sevgi veya nefret, ışık veya gölge, sıcak veya soğuk gibi bazı özel algıların veya diğerlerinin üzerine takılır kalırım. Hiç bir zaman kendimi algısız yakalayamadığım gibi, algı dışında asla başka bir şey gözleyemem, algılarım sanki uykudaki gibi her zaman hareket ettirilir; böylece ben kendimin farkında veya duyumunda değilim, belki onun var olmadığı gerçekten söylenebilir. Ve şayet ölüm tarafından bütün algılarım ortadan kaldırıldığında ve benim vücudum çözüldüğünde, düşünemem, hissedemem, göremem, sevemem, nefret edemem, (çünkü) ben tamamen yok olmuş olacağım, mükemmel bir parça olmadığımı anlamama dair benden daha başka ne istenebilir. Eğer hiç bir kimse ön yargısız ve basitçe düşünmeksizin, kendinin farklı bir kendilik nosyonuna sahip olduğunu söylerse, itiraf etmeliyim ki, daha fazla ben onunla mantık yürütemem."¹⁶

Hume'un bu tespitinden ne gibi sonuçlar çıkarabiliriz? Kendilik veya kişisel kimlik teorisinin serimine kısaca Hume ile birlikte yolculuk yaparak görelim. Hume şu soruyu sorarak başlar: "Hangi izlenimden kendilik ideası elde edilir?" Ona göre, her ideaya bir izlenim karşılık geldiğine göre öncelikle bu soru cevaplanmalıdır. Çünkü kendilik ideası bir istisna olamaz, başka bir deyişle, kendilik: "bir izlenim olmalıdır ki, gerçek ideaya sebep olsun. Fakat, kendilik veya kişi her hangi bir izlenim olmamasına rağmen, ona bazı izlenimlerimizin ve idealarımızın yüklendiğini sanırız."¹⁷

Kendiliğin sürekli, bölünemez ve kesintiye uğramadan bizim hayatımız boyunca devam ettiğini ve onun ideasına sahip olduğumuzu iddia edenlerin (bunlardan biri Reid) aksine, Hume bu durumda kendilik izleniminin de hayatımız boyunca sürekli ve kesintisiz olması gerektiğini söyler. Bu tezdeki Hume'un hayati hatalarından biri, böyle bir kendilik izlenim ve ideasına sahip olmaksızın Hume nasıl böyle hükmü verebileceği sorusuyla gösterilebilir. Başka bir deyişle, "Eğer Hume kendilik ideasına sahip değilse, nasıl olur da her hangi bir konuda bir hüküm verebilir?" Çünkü bir hüküm verebilmesi için öncelikle zorunlu olarak zihinsel ve

¹⁵ A. g. e., app., s, 633

¹⁶ A. g. e., s, 252

¹⁷ A. g. e., s, 252

18. Yüzyıl İskoç Felsefe Geleneğinde İki Filozof Portresi ve Düşündürdükleri

fizyolojikmen aktif bir kendiliğin varlığının temellendirilmesi gerekir. Bu durumda, Hume, gerçekte "kendiliği" inkar ederken farkına varmaksızın onu temellendirmektedir.

Böylece, bütün ideaların bazı izlenimlerden elde edildiğine ilişkin empirist ilke, biz kendilik ideasını her hangi bir izlenimden çıkaramadığımız için, izlenimlerin kendisine atfedildiği bir kişiden söz etmekte geçerli değildir. Gerçekte, Hume bu tür bir mantık yürütmede, birincileyin olanla tali olanı birbirine karıştırmaktadır. "Bu durumda aktif bir kişiye atfettiğimiz bizim bütün algılarımızın durumu ve değeri ne olacak?" Çünkü bu tür bir kişi olmadığı takdirde onlar hiç bir anlam ifade etmediği gibi, elde edilemezlerde. Hume'un cevabı: "bütün bu algılar birbirinden farklı ve ayırt edilebilir ve (böylece) onların varlığını destekleyecek bir şeye ihtiyaç yoktur" olacaktır. Sonuçta Hume'un felsefi sisteminin bütün yükünü omuzlarında taşıyacak olan "kişiye" veya "kendiliğe" biçtiği varlık kimliği ve statüsünü şu üç genel madde de toplayabiliriz. Bunlar:

1.) Algılar koleksiyonundan elde edilecek basit bir şey olmadığından dolayı, kendilik veya kişi (the self or person) tamamıyla algılar koleksiyonu durumuna indirgenir.

2.) Kendilik veya kişi cevherin aynılığı anlamında sıkı bir kimlik ile karakterize edilemez. Çünkü kimlik, kendiliğe benzerlik ve kozaliti gibi nosyonlar vasıtasıyla algılar arasındaki ilişkiye bağlı olarak atfedilir.

3.) Bu algılar arasında gerçek bir bağ veya ilişki yoktur ki, onlar birbirine veya onların sahibi olan birine bağlanıp, birlikte olabilsin.

Şimdiye kadar çizmiş olduğumuz Hume'un filozof portresinin görünümünden de anlaşılacağı üzere, felsefi sisteminde varlık alanına taşıyamadığı kendilik ve kişiye biçtiği ahlaki kimlik ve fonksiyon şu ahlaki genellemenin açılım ve yorumunda kendini gösterir. Hume'a göre, "is" (varlığa veya olguya ilişkin önerme - var"dır") dan "ought" (eyleme ilişkin buyruk önermelerini - yap"malı"sını) çıkaramayız. Başka bir ifadeyle, "öyledir" ve "eğer öyleyse yapmalısın veya yapmamalısın" çıkarsamayız. Bir örnek vererek durumu netleştirecek olursak; "Hırsızlık yapmak kötü (suç, günah ve ahlakdışı) tur/dır/dür" önermesinden "(Öyleyse) hırsızlık yapmamalısın" hükmünü çıkaramayız.

Çünkü bunlar iki ayrı alanlardır: biri "olgular alanı" ile ilgili, diğeri ise; "ahlak veya spekülasyon alanı" ile ilgilidir. Kaldı ki, tecrübelerimizin rehberliğinde olgular alanına ilişkin elde ettiğimiz veriler ve sonuçların kendileri de şüpheden beri değillerdir ki, değişken ve sentimental olan ahlak alanında genel geçer ilkeler konulup, sonuçlar elde edilebilsin. Örneğin, "akıl, tutkuyu veya iştahayı kontrol edip, yönlendirmelidir" hükmünün içeriği boştur. Çünkü akılın tutku, iştaha ve istek üzerinde hiç bir kontrol ve etkisi olmadığı gibi, gerçekte akıl, onların emri veya tahakkümü altında olmalıdır. Asıl olan tutku, iştaha, motiv ve isteklerin tatminidir. Zaten, insanın doğası da bunu gerektirir.

Bu nedenle, Hume'a göre, ahlak veya ahlaki önerme ve yargılar akli hükümlerden ziyade hissetme veya duygular alanına aittir. Örneğin, "fazilet" veya ahlaken "yetkinlik" duygusu bir karakter yetkinliğinden elde edilen özel bir tatmin hissi veya duygusunun ifadesinden başka bir şey değildir. Bu gerçek hissediş veya duygu bizim hayranlık ve övüncümüzü oluşturur. Bu durum diğer ahlaki kavram ve nosyonlar için de aynen geçerlidir. Kısaca, Hume'a göre, ahlaki ayrımlar akıldan değil, sentimentlerden elde edilir. O ahlaki kısmen sosyolojik ve kısmen psikolojik terimlerle açıklanabilen bir fenomen olarak görür.¹⁸ Hume'un ateizmine geçmeden çok kısa olarak onun din anlayışı hakkında da konumuz amacı çerçevesinde Hume'un portresinin son rutujunu yapmaya yönelik bir tespitte bulunalım. Hume *Enquiry*'sinde konuya ilişkin şunları söyler: "İlahiyat veya Dinbilim Tanrının varlığının ve ruhun ölümsüzlüğünün ispatı olarak, kısmen özele ilişkin akıl yürütme, kısmen de genel olgulardan oluşur. O, temelini deneyle desteklediği sürece akıldan alır. Fakat, onun en iyi ve en güçlü temeli iman (faith) ve ilahi vahiy (divine revelation) dir."¹⁹

I.4.Sıradan Davie ile Filozof Hume'un Ateizmi

Görüldüğü üzere, Hume'un ahlak anlayışı sentimental ahlaklıdır. Ahlaki önermelerde de aklın yeri ve fonksiyonu yoktur, varsa eğer o da aklın işteha, tutku ve sentimentlere uymasından başka bir şey değildir. Bu da Hume'un ahlaki subjektivist olduğunu gösterir. Ahlaki önermelerin nesnel alan ve doğrularıyla ilgisi yoktur. Onlar sadece sentiment veya hissediş alanına aittirler. Din gibi bir lükse de ihtiyaç yoktur. Çünkü, kendiliği ve ona atfedilen zihnin varlığı ve fonksiyonunu daha deney ve gözlem rehberliğinde biz sağlam olgusal zemine (akli inanç zemini) oturtmadan, bu şaşkınlığın üstüne kişinin özgeliğinden, özgürlüğünden, aktif ve aşkınlığından söz edip, din gibi olgular dışı (iman) alana geçiş yaparız. Bu ateist yaklaşım ve tespit şüpheli, ampirik ve indirgemeci epistemolojisinin bilgi edinme ve zihnin fonksiyonları, zihin, kendilik veya kişisel kimliğe ilişkin görüşlerinin doğal sonucudur.

Hume olumsuz epistemolojisinin sonuçlarını bireyin kişisel veya toplumsal sentimentlerine, hissedişlerine ve duygularına indirgeyip, zihnin tartımla alakası olmadığını söylemiştir. Hume'u bu tavırda daim kılan diğer bir faktörde, onun kendini bildiğinden beri dine karşı olumsuz tavır almasında yatar ki, bu da kanaatimce, sorgulamacı, yargılamacı avukatlık mesleği ve Kalvenist aile geleneğinden çıkmasının ürünüdür. Bu olumsuz tavırda, Hume, daima istikrarı korumuştur. Örneğin, çevresinden büyük tepki ve eleştiri görmesine rağmen büyük bir tepki uyandıracığı beklenen "*Doğal Din Üzerine Diyalog - Dialogue concerning Natural Religion*" adlı kitabını ısrarla bastırmak istemişse de arkadaşları özellikle yayımcısı ve yakın arkadaşı Adam Smith onu hayattayken bastırmaması için ikna etmişlerdir.

¹⁸ Mackie, J. L. "*Hume's Moral Theory - Hume'un Ahlak Teorisi*", London, 1987

¹⁹ Hume, D. "*Enquires concerning Human Understanding and concerning the Principles of Morals - İnsanın Anlayış Yetisi ve Ahlakın İlkelerine Dair Soruşturmalar*", third ed. by P. H. Nidditch, sec. xii, p iii, s, 165, Oxford, (1975).

18. Yüzyıl İskoç Felsefe Geleneğinde İki Filozof Portresi ve Düşündürdükleri

Pratik hayattan kaynaklanan diğer bir nokta da, Hume'un resmi ve gayri resmi düzeyde hasımlarından görmüş olduğu olumsuz eleştiriler, çekişmeler ve engellerdir. Zaman zaman Hume bu durumu ciddi bir şekilde provoke etmiş olsa da sonuçta otomatik refleksif düşünme özelliğinin yanı sıra insanlara karşı belirli bir seviyede şüpheyile yaklaşmasına neden olmuştur. Bu yaklaşım zamanla akıl düzeyinden taşarak psikolojisinde iç güdü düzeyinde dogmatik bir skeptik tavır ve saplantı haline dönüşmüştür. Yine Hume'un gerek teorik gerekse pratik yönde değerlendirilebilecek diğer bir özelliği de, onun döneminin çoğu aydın ve düşünürlerinde olduğu gibi, fikri ne ise zikrinin de, eyleminin de o yönde olduğudur.

Başka bir deyişle, makalemizin giriş bölümünde de işaret ettiğimiz gibi, belki de Kıta ve Ada Aydınlanmasının en büyük erdemlerinden biri demek olan insanın kimliğine, kelamına, kemliğine ve kendiliğine direk olarak sahip çıkma zarafeti, ciddiyeti ve erdemi Hume örneğinde ateist formda kendini en yetkin şekilde göstermiştir. Günümüzde özellikle Doğu toplumlarında aydın ve düşünür enflasyonunun niceliksel olarak son derece hızlı bir ivme kazandığı gerçeği dikkate alınrsa bu nokta daha da büyük bir önem arz eder. Günümüzde ilgi ve ihtisas sahaları ne olursa olsun aydın veya düşünür demek adeta sözünü, özünü, gözünü, kimliğini ve kendiliğini diplomatik bir çerçevede profesyonelce bilim, rasyonalite, teknoloji, kültür, uygarlık, sosyallik, otorite, özgünlük, özgürlük, demokrasi, sevgi, barış, dostluk gibi etiket ve korunma zırhı özelliğine indirgenmişlerdir. Bu masum kavramların içeriklerinin doldurumunda kendilerinin hiç bir inisiyatiflerinin olmadığı halde, bu kavramlar ile oynayarak (sıfatlarını korumak endişesiyle) entelektüel suç (hem ferdi hem de sosyal seviyede) işlemişlerdir ve şimdide de işlemektedirler. Bu durumdaki düşünür ve aydınlar, haklı olarak "çağdaş şişirme veya fason cüce-devler" olarak nitelene bilinmektedirler.

Bütün bu verilerden çıkarılabilecek doğal sonuç, kendisinin de ifade ettiği gibi, her ne kadar bu netlikte olmasa da, Hume'un sağduyucu sıradan birey Davie ve şüpheci, empirist, sentimentalist veya ahlaki subjektivist filozof Hume arasında bir ikilem yaşayıp, hayatına David Hume bileşke formuyla devam edip, sonrasında da noktalandığıdır. Felsefi sistemi negatif çıkışlı olmuş, negatif süreçten geçmiş ve negatif çerçevede doğal olarak sonuçlanmış. Fakat, onun negatif felsefi sisteminin oluşumunda yukarıda açılımlarını yaptığımız refleksif veya otomatik düşünme; hem psikolojik, hem de metodik şüpheci tavır; sentimental yapı veya hırsı; ateist iç güdüsü; ve içinde yaşadığı veya bulunduğu her türden (Britanya ve Fransadaki) sosyal çevre özellikleri büyük bir önem ve fonksiyona sahiptirler. Öte taraftan, Hume'un olumsuzluğundaki (Hume için pozitiflik) istikrar ve sistematik mantık yürütme, kendisini sıradan sağduyucu Davie'likten filozof Hume'a ulaştırmıştır. Başka bir ifadeyle, onun düşünce sistemi, Edinburgh'un yeşil vadisinde koşuşturan sadece annesinin Davie'sini değil, aynı zamanda bizim felsefe kütüphanelerinde rastlaştığımız ve ihtiyaç duydukça başvurduğumuz ve kimi filozofları dogmatik uykularından uyandıran Hume'u ortaya çıkarmıştır.

İkinci Bölüm

II.1. Sıradan Thomas ve Filozof Reid

Thomas Reid İskoçya'nın Aberdeen şehri Kincardenshire beldesinde din adamlığı geleneğine sahip ve kendisi de bir din adamı olan babası Lewis Reid'in dördüncü çocuğu olarak 26 Nisan 1710 da dünyaya geldi. Annesi Margaret Gregory hemen hemen her biri saygın bilim adamları olan bir sülalenin kızıydı. Anne Margaret 1932 yılında Reid 22 yaşındayken ölmüştür. Reid, felsefi sistemini oluşturma sürecinde daima beraberinde taşıdığı bilme veya bilim iştehası ile insanın hem birey hem de sosyal seviyede yapısı, doğası ve fonksiyonuna ilişkin bilinçli maneviyat çıkışlı misyonik araştırmacı, sorgulamacı yaklaşım ve tavırlarını ana ve baba taraflarından almıştır.

Reid 12 yaşında Aberdeen üniversitesi Marischal College'in Felsefe bölümüne girdi. Öğrencilik bilinç ve kimliğine sahip vasat bir öğrenciydi. Burada Bishop Berkeley ile bireysel seviyede ilişkide olan Matematikçi C. M'Laurin'den, Yunan dili ve edebiyatında uzman olan T. Blackweel'den, Berkeley'ci G. Turnbull'dan dersler aldı. Anlaşılacağı üzere, felsefeye yönelik birikimini ve iştehasını bunlardan Turnbull'dan aldı ve etkisi altında kaldı. Turnbull, Berkeley'in Görme Teorisi ve İnsan Bilgisinin İlkeleri (*Theory of Vision and Principles of Human Knowledge*), Hutcheson'ın Soruşturmasını (*Inquiry*) ve Bishop Butler'ın Sermonlarını (Hutbelerini) Ahlak felsefesi derslerinde okutuyordu. Berkeley'in felsefesiyle Turnbull aracılığıyla tanıştı ve Reid kendini belirli bir süre için, Hume'un *Treatise*'ni görüp sorgulayana kadar Berkeleyci olarak niteledi. Bir ara matematiğe ilgi duyduysa da sürekli olmadı. Daha ziyade Reid insan zihni ve fonksiyonları veya şimdiki adı ile zihin felsefesine (philosophy of mind) ilgi duydu. Sonradan felsefesinin (sağduyu felsefesi) ve kendinin özel felsefi kimliği (sağduyu felsefesinin kurucusu) olacak olan sağduyu kavramının (the concept of common sense) felsefi anlamıyla ilk önce Turnbull'un derslerinde tanıştı.²⁰

50 yıl sonra, Reid, Oxford'daki bir akrabasına yazdığı mektup bu dönemdeki halet-i ruhiyesini yansıtan satırlarla doludur. Mektupta; o zamanlarda mükemmel bir sağlık durumunun olmasına rağmen 14 yaşında başlamak üzere, garip kabus niteliğinde düzenli rüyalar görüp çok tesiri altında kaldığını, öyle ki bu rüyaların etkisinin diğer günlere olumsuz bir şekilde yansıdığını ve yaklaşık iki yıl bu durumun kesintisiz sürdüğünü ve sonuçta artık rüyada rüya gördüğünün daima bilincinde olduğunu belirtip, ondan sonrada hiç bir rüya görmediğini söyler. 1731'de ilahiyat tahsilini bitirdi ve 1732'de kilise katipliğine atandı ve bu görevde 1 yıl süreli kalıp, 1733'te Aberdeen üniversitesi Marischal College kütüphanesine yıllık 9 pound karşılığında idareci olarak atandı ve bu görevde üç sene kaldı. Zaten atanma da etkin akraba bağı sayesinde oldu. Sonra kuzeni olan tarih profesörü D. Gregory'i görmek için Oxford'a, bu vesileyle sonra Londra'ya ve Cambridge'e gitti ki, bu İngiltere turu

²⁰ Fraser, A. C "Thomas Reid", böl. ýý, ýýý ve ýv, Edinburgh, (1898).

18. Yüzyıl İskoç Felsefe Geleneğinde İki Filozof Portresi ve Düşündürdükleri

onun ilk ve son İskoçya dışı seyahati oldu.²¹

Dönüşte yine akraba bağlarının ön plana çıkmasıyla 1737’de Aberdeen şehrine 10 mil uzaklıktaki New Machar’a din adamı olarak atandı. Başlangıçta kilise müdaimleri ve ahalinin ciddi protestolarına uğrayıp, kiliseye kılıç koruması altında girdiyse de, Reid’in meşhur sabrı; aşırı tevazusu; hoşgörüsü; samimi ve sıcak yapısı; açıklığı; ve eşinin düşkünlere ve ahaliye içten yardımlarının sonucunda kendine çok katı tavır alan ahali ve cemaatin tavrı bütünüyle olumlu yönde değişti. Aberdeen üniversitesi King’s College’in felsefe bölümüne atandığında, kilise müdaimleri gerekirse New Macharda kalması için, gelmemesi için çektiğimiz kılıçları gitmemesi için tereddütsüz çekeriz dedikleri kayıt edilir. Orada yaklaşık 15 yıl süreyle din adamlığı yaptı. Bu süre içerisinde ilk yayınlanmış eseri olan “*Nicelik Üzerine Bir Deneme - An Essay on Quantity*” adlı makalesi *Royal Sociey* tarafından 1748 de yayınlandı. Bu süreçte yaptığı diğer bir önemli uğraşta onun Hume’un *Treatise*’i ile ilk tanışması ve ciddi bir sorguya tabi tutmasıdır ki, bu sorgulama onu sıradan Thomas’lıktan çıkıp sağduyu filozofu Reid yapacak ve bir felsefi okulun kurucusu olarak felsefe tarihine konu edindirecektir. Felsefe tarihçilerinin genel kanaati Reid’in, Hume’un şüphecisi, empirik ve agnostik felsefe sisteminin olumsuz mantık sistematığı ve birbiriyle çelişen yıkıcı sonuçlarını açık bir şekilde görüp ciddi bir sorgulama ve eleştiriye tabi tutan ilk filozof olduğu yönündedir. Berkeleyciliği de bu sorgulama sonucunda terk etmiştir.

Sonra, 1751’de eşinin ve üniversite yetkililerinin gün boyu süren ikna operasyonu sonucunda, din adamlığını bırakıp, Aberdeen Üniversitesi King’s Koleji Felsefe Bölümünde, üniversiteye bu defa hoca sıfatıyla dönüş yapmıştır. Burada epey bir ders yükü altına girmiş ve aynı zamanda da üniversite ve şehrin ekabirleri ile sonradan "Aberdeen Çevresi", "İskoç Doktorlar", "Aydınlar veya Bilgeler Topluluğu", ve "Aberdeen Felsefe Topluluğu" diye adlandırılacak bir seçkin grubu 1758’de kurmuştur. Bu grupta en baskın ve etkin figür kendisi olmuştur. Bu topluluğun faaliyeti, her üyenin önceden hazırladığı bir metni okuyup üstünde çok yönlü tartışmalardan oluşur. Çoğunlukla malzeme de, Hume’un basılan eserlerinden elde edilmekte idi. Reid’e 1762’de Marischall Kolej tarafından ilahiyatta onur doktora derecesi verildi.²² Kısacası Hume kendi memleketaşlarının eliyle akademik tartışma masasına yatırılmış neşterlenip, kesilip, biçilip, dikiliyordu. Bu dönemde, Reid 1763’te Hume’a yazdığı bir mektupta şunları söyler:

“Sizin dostça muhalifleriniz olan, Campbell ve Gerard Doktorlar ve aynı zamanda Dr. Gregory sana saygılarını sunarlar. Burada (oluşturulan) küçük bir felsefe topluluğunun bütün üç üyeside etkinlikleri için sana borçlu olduklarının bilincindedirler... Eğer siz, ahlak, siyaset ve metafizik daha çok yazarsanız, Korkarım bizler konular içerisinde kaybolup gideceğiz.”²³

²¹ A. g. e., böl. ýý.

²² A. g. e., böl. ýýý.

²³ A. g. e., böl. ýv.

1764'te sistematik eserlerinden ilki olan "*Inquiry into the Human Mind on the Principles of Common Sense - Sağduyu İlkeleri Zemininde İnsan Zihnine Dair Soruşturma*" Hume'un şüphecisi ve agnostik felsefi sistemine alternatif olarak yazıldı. Baskıdan önce, eserin bir bölümünü, Hume ile ortak dostları olan Dr. Blair aracılığıyla Hume'a okuyup, değerlendirmesi için gönderdi. Her ne kadar Hume o meşhur "Din adamları kendi işleriyle uğraşsınlar ve felsefi tartışmaları filozoflara bıraksınlar" sözünü söylemiş ise de, gerçekte cevabı mektupta Hume, Reid'in yazdıklarını kendi felsefi sistemine ciddi bir meydan okuma olarak değerlendirmiştir. Aynı yıl Reid, Adam Smith'den boşalan Glasgow üniversitesi felsefe bölümü ahlak kürsüsüne Hume'un adaylığına rağmen profesör olarak atandı. Bu atanma onu fazla ders yükünden kurtardı ve 1781'de eserlerini tamamlayamayacağı korkusuyla istifa etti. 1785'te "*Essays on the Intellectual Powers of Man - İnsanın Zihinsel Güçlerine Dair Denemeler*" ve 1788'de de "*Essays on the Active Powers of Man - İnsanın Aktif Güçlerine Dair Denemeler*" adlı eserlerini bastırıp, kalabalık olan ailesinin yaşayan son ferdi olan sıradan birey Thomas ve filozof Reid 86 yıllık hayatını Ekim 1796'da tüketmiştir.²⁴

Sıradan birey Thomas ve filozof Reid denilince akla ilk gelen şey onun yapısından kaynaklanan aşırı derecedeki, mütevazılığı, uysallığı, zarafeti, sabrı, hoş görüsü, tahammülü, maneviyatı ve samimiyetidir. Fakat bu tip insanların bir başka genel özelliği de bütün bu pozitif vasıflara rağmen aşırı tahriklere karşı aşırı tepki göstermeleridir. Nitekim, sıradan birey Thomas'ın bu karakter özellikleri filozof Reid'in eserlerinde de kendini açıklıkla gösterir. Şöyle ki, Reid'in kendisinin de işaret ettiği gibi, sağduyu felsefi sistemi, Hume ile tepe noktasına ulaştırılmış şüphecisi, agnostik deneyici felsefe ve onun indirgemeci yaklaşımına karşı ortaya konan bir manifesto veya başkaldırıdır.

II.2.Filozof Reid'in Sağduyu Felsefe Sistematığının Ana Temaları

Öncelikle şu nokta açık bir şekilde belirtilmelidir ki, Reid'in sağduyu felsefe ve yaklaşımını esas alıp ön plana çıkarması haksız yere eleştirilere sebep olmuş, hatta bön-realizm ile özdeş tutulmuştur. Fraser'inde (1898) tespit ettiği gibi: "Şayet bu iddia doğru ise Reid'in felsefenin düzenleyici ilkesini sağ duyuya ulaştırarak ifade etmesi kendi kitabını felsefe literatürünün dışına koyması gerekirdi. Aksine, Reid'in *Inquiry*'sindeki iddialarının Hume tarafından derin felsefi nitelikliliğinin belirtilmesi bir yana (bu kitap), Reid'in kendisini bu tür varsayım ve suçlamalardan koruyacak durumdadır." İlave olarak rahatlıkla iddia edebiliriz ki, *Inquiry*'nin yanı sıra Reid'in her iki *Essays*'lerinde (Aktif ve Zihinsel Güçler - Active and Intellectual Powers), biz, onun sağ duyunun kendiliğinden delilli bir ilk ilkeler bütünü olarak anladığımızı ve diğerlerinin de aynı şekilde anlamaları gereğini savunur. Reid'in sağ duyuya baş vurusunun ve onu felsefesinin temeline hem hakem, hem de yönlendirici bir zemin olarak görmesinin iki sebebi vardır.

²⁴ Beanblossom, R E ve Lehrer, K "*Thomas Reid's Inquiry and Essays - Thomas Reid'in Soruşturma ve Denemeleri*", USA, (1983)

18. Yüzyıl İskoç Felsefe Geleneğinde İki Filozof Portresi ve Düşündürdükleri

Bu sebeplerden birincisi, doğurduğu tehlikeli sonuçlarından dolayı Hume'un indirgemeci (reductionist) ve şüpheli (sceptic) felsefesini eleştirmek veya ret etmek. Bu bağlamda, felsefe tarihçileri tarafından Reid'in bir filozof olarak başarısı ve şöhreti Descartes ile başlayıp İngiliz empiristlerinde özellikle Hume'da odaklaşan kendi ifadesiyle "İdealar Teorisi"ne getirdiği güçlü eleştiriyle elde edildiği yolundadır. Biraz daha açacak olursak, algılamada düşüncenin ana objesinin zihinde "idea" cinsinden simgelenmesi anlayışı epistemolojide pek çok problemlere sebep olmuştur. Şöyle ki, ona göre, Locke'la başlayan birinci nitelikleri esas alınan maddi objenin bilgisi bizi kaypak bir zemine mahkum etmiş ve böylece epistemolojik problemler zinciri başlatıp, Berkeley'in idealizmine yol açmıştır. Aynı zeminde yürüyen Hume doğal olarak maddi ve ruhsal özlerin varlığını red etmiş veya en azından ciddi şüphe duymuştur. Hume'a göre, biz, bizim bile olduğu şüpheli bir takım imgeler (ideas) ve izlenimlerle (impressions) baş başa bırakılmış durumdayız. Fakat, şu noktayı açıklıkla belirtmekte yarar görüyorum. Reid sadece usta bir eleştirici değil aynı zamanda kendi içersinde iç dinamikleri ile epistemolojide, zihin felsefesinde, metafizikte, eylem ve ahlak felsefelerinde bir felsefi sistematiğe ulaşmış özgün bir filozoftur.

Nedenlerden ikincisi ise, bunu yaparken genel geçer bir zemine kendi alternatif sağduyu felsefesini oturtmaktır. İkisinde de araç sağ duydur. Bundan dolayıdır ki, kendisi haklı olarak "sağ duyu filozofu", felsefesi de "sağ duyu felsefesi" diye adlandırılır. Fakat bu adlandırma beraberinde bilgiyi ve bilme eylemindeki felsefi tavrı sıradan sokaktaki soru sorma, yargılamadan uzak atıl bir insanın durumuna indirgemeye yol açan Reid'e yönelik bir suçlamayı da beraberinde getirir. Bu tavır da, Dr. Johnson'un Berkeley'in idealizmine karşı çıkarken taşı tekmeleyerek "işte onu (Berkeley'in felsefi sistemini) böyle ret ediyorum" sözü ve eylemindeki ilkel tavrıyla aynıleştirilir. Fakat Reid'in sağ duyuya yönelim ve kullanım tavrı, kesinlikle Johnson'un tavrından çok uzak ve beride olduğu gibi, aynı zamanda felsefi mükemmellik ve orijinalite içerir.

Diğer taraftan, yine, Reid'in filozof olarak başarısı "idealar teorisi" gibi, her türlü felsefi şüpheliğin reddinde zorunlu, gerçek hareket noktaları olan, özne ile nesnenin ontolojik durumlarına ve dış dünyada ki ayarlanmış, düzenlenmiş bir harmoniye ilişkin olan üç sağduyu hükmünün eleştirel açılım ve sorgulanmasında yatmaktadır. Reid'e göre, bu üç sağduyu hükümleri mantıksal olarak gösterimsel özellikte değildir. Bunlar: 1.) Bireyin bireysel ayrı varlığı ve devam eden kişisel kimliği; 2.) Bireyin algılarından ve varlığından bağımsız ve dışsal olan dış dünyadaki şeylerin varlığı; ve 3.) Doğadaki düzen ve bundan dolayı doğanın anlaşılabilirliği ve yorumlanabilirliği (tecrübe etmekte olduğu şeylerden kalkarak henüz tecrübe etmediği şeyler hakkında çıkarımların yapılabilineceği) hakkında olan yargılardır. Reid'in felsefesini oluşturmaktaki motivasyonlarından Reid tarafından *Inquiry*'de şöyle takdim edilir: "İdealar teorisi, Truva atı gibi, görünüşte doğru olan bir güzellik ve masumiyete sahiptir; fakat eğer filozoflar bilselerdeki o karnında bütün bilim ve sağduyuya yönelik ölüm ve yıkım taşıyordu, onlar duvarlarını yıkarak ona giriş izni

vermeyeceklerdi.”²⁵

Önceden de belirttiğimiz gibi, Reid tarihsel olarak felsefi şüphecilik (Descartes'den başlayıp, Hume kadar olan süreçte) Truva atına karşı durmasından ve felsefi tavır geliştirmesinden dolayı sağduyu filozofu olarak adlandırıldı. Reid, Hume'u bu tür şüpheciliğin masum kurbanı olarak gördü ve onun felsefi sisteminin hemen hemen her aşamasında kendi teorileri ile onunkileri karşılaştırarak devamlı surette felsefi bir eleştiri bombardımanına tabi tuttu. Brody'nin (1969) belirttiği gibi: “Bütün felsefesinin oluşturulması sürecinde Reid devamlı bir şekilde (Hume felsefesi ve sonuçlarına karşı) eleştirel pozisyonda kaldı, eğer bunu yapmasaydı muhtemelen hiç bir eseri ortada olamayacaktı.”²⁶

Öte yandan, burada şöyle bir soru sorulabilir: “İdeal teorinin şüphesi uzun yürüyüşünde Hume'un masumluğuna rağmen, ne çeşit bir sebep Reid'i o derece etkiledi ki, Reid sağduyu manifesto formunda felsefi bir sistemi geliştirme ihtiyacını hissetti?” Reid, Hume'u çalışana kadar (ki bu çalışma Reid için bir dönüm noktasıydı) bir Berkeley'ciydi. Hume'un *Treatise*'de sunduğu iki ilkeyi tekrardan hatırlayacak olursak: “Kısaca, iki prensip var ki, onlara karşı direnç gösteremem; bunların etkisinin altında kalmamak ta benim gücüm dahilinde değil; bunlar; bizim bütün farklı algılarımız farklı varlıklardır ve zihin bu farklı varlıklar arasında asla gerçek bir bağ algılayamaz veya kuramaz.” Buradan hareketle Reid kendine şu soruyu sorar: “Bu doktrin için elimde olan delil nedir ki, benim zihnimdeki bilgimin bütün objeleri idealer olsun?”

Reid, yukarıdaki soruya, hiç bir filozofun tatmin edici cevap veremediğini düşünür. Onların iddia ettikleri şey bilginin şimdideki nesnesinin bizim zihinlerimizde idea cinsinden olduğuydu. Ne zaman ki, onlar bir kere bunu iddia ettiler, sonuçta zihnin dışındaki şeylerin varlığını ve hatta zihnin kendisi bile varlığını ispatlama veya savunmada acziyete düştüler. Doğal olarak, şeylerin herhangi bilgisine ilişkin ihtiyaç duyulan bağı kuramadıkları gibi, ayrıca, şeylerin şimdideki statülerine ilişkin faraziye kaçınılmaz olarak Hume'u yukarıdaki iki ilkenin kurgusuna sürükledi. Reid ısrarla idealer teorisinin en başından beri ideaları sadece temel veri olduğu faraziyesinin yanlış olduğuna inandı ve iddia etti. Ona göre, öncelikle bu yanlış düzeltilmeli, sonra onlar hakkındaki yargılara ulaşılmalıydı. Reid bu çerçevede Dr. Gregory'e yazdığı mektupta, kendi felsefesi ve idealer teorisindeki ilişkiyi, şöylece belirtir:

“Benim felsefemin değeri, inanıyorum ki, temelde ortak idealer teorisinin veya zihindeki şeylerin imajlarının -düşüncenin tek objeleri olarak- sorgulanmasında yatar. Bu teori doğal bir önyargı üzerine inşa edildi ve böylece dilin yapısı ile dalgalı giderek genel kabul görür hale geldi. Hala, şayet sana bu teoriyi sorgulamama, neyin sebep olduğunun detayını verecek olursam, uzun süre onun kendiliğinden delilli ve

²⁵ Reid, T "An Inquiry into the Human Mind", edited with an introduction by Duggan, T., USA, (1970).

²⁶ Reid'in "Essays on the Active Powers of Man", adlı eserine yazdığı Giriş bölümünde, M.I.T, (1969).

18. Yüzyıl İskoç Felsefe Geleneğinde İki Filozof Portresi ve Düşündürdükleri

sorgulanamaz olduğunu düşündükten sonra, benim düşündüğüm gibi, sende düşünecektin ki, bu konuda şansın da büyük yeri vardı. Keşif doğmak üzere idi, yoksa dehanın işi değil; Berkeley ve Hume ona son darbeyi vuran kişiden daha çok onun üzerine ışık tuttular. Sanıyorum ki, zihin felsefesinde benim olarak adlandırılacak pek öyle bir şey yok ki, o bu önyargının analizinden bağımsız düşünölsün.”²⁷

Öyleyse, “Reid, idealar teorisi ve onun şüpheci sonuçları ile nasıl başa çıkabilirdi veya çıktı?” Kanaatimce, genel olarak şu üç noktanın yeniden gözden geçirilmesi yoluyla başlayabilirdi ve nitekim öyle de yaptı. Bunlar: 1.) Hume’un kabul edip felsefi sisteminin temeline koyduğu idealar veya izlenimlerden felsefeyi kurtarmalıydı; 2.) Hume’un inkar ettiği dışsal nesnelere ile zihin arasındaki bağı yeniden kurmalıydı; ve 3.) Bu bağı zorunlu yönelimsel gerçeğini temellendirip, ispatlaması gerekiyordu ki, bu bağı ontolojik meşruiyet kazansın. Fenomonoloji okuluna göre ifade edecek olursak, öznenin nesneyle olan ayrılmaz ilişkisi veya öznenin kendi dışındaki objeye doğru zorunlu yönelimi.²⁸

Öte taraftan, düşünölebilir ki, Hume’un başa çıkıp, açıklayamadığı yukarıda sunulan iki soru veya problemin muhtemel ileri çözümleri için açık kapı bıraktı. Hume gerçekten de kendisinin bir çözüm önermemesine rağmen ilerde muhtemel bir çözümün olabileceğini ifade ettiğini birinci bölümde gördük. Sonuçta, ülkedaşı ve çağdaşı Reid gerçekte tatmin edici bir çözüm önermekle kalmamış kendi felsefi sisteminin de buradan hareketle ortaya koymuştur. Çözüm yolu önerirken Reid, ideal teorinin ideaları ve Hume’un izlenimlerine (impressions) alternatif olarak insanın yapısından ve tecrübesinden kaynaklanan çok temel ve kesin prensipler olduğunu ileri sürdü. Reid’e göre, bu prensiplerin insanlığın tecrübesinden kaynaklandığından dolayı, onların baştan kendiliğinden delilli (self evidence) statüsü kabul edilmelidir. Ayrıca, bizim yapımız, doğamız veya yaradılış sistematiğimiz bizi bu prensiplere inanmak için zorlar. Reid, bütün vasat sağduyu anlayışına sahip insanların genel kabulünden geçen bu prensipleri "sağduyu ilk prensipleri" olarak adlandırır. Onlar insanların tecrübelerinden ve genel kabulünden dolayı bütün bilim ve akıl yürütmelerin temelindedir.

Burada muhtemel bir yanlış anlamayı önlemek için bir noktayı açıklamakta yarar görüyorum. Önceden de belirtildiği gibi, Reid’in sağduyu felsefesi sıradan bir düşünce dizgesi değil aksine, çok kapsamlı, teknik ve olabildiğince açık bir felsefedir. Çünkü, Reid bütün insanlığa açık ve ortak malı olan sağduyuyu bazen zihnin bir gücü olarak değerlendirir. Bu güçle insan kendiliğinden delilli ve doğru olan inançların yargılamasını yapar. Reid, felsefi önermelerini yargılama sürecinde sağduyu inançlarını bazen delil bazen de neden olarak kullanmış ve her iki durumda da sağduyu ilk prensipleri temelde olmuştur. Böylece bir tarafta zihinsel veya pratik güç, kabiliyet diğer taraftan doğruyu belirlemede ölçüt fonksiyonundan oluşan bu ikil

²⁷ Beanblossom ve Lehrer, 1983

²⁸ Açıkoöz, H M “*Sağduyu Eylem Felsefesi*”, Doktora Tezi Çev., böl. 1, Birey Yay., İstanbul, (1997)

sağduyu kullanımını ben iki şekilde adlandırmanın uygun olacağı kanaatindeyim. Biri sağduyunun aktif yorumu ve kullanımı, diğeri ise bu aktivitenin uygulanım alanı olan yargılama zemini olmasıdır.²⁹ Öyleyse, öncelikle “Reid’in daimi surette başvurduğu bu prensiplerin doğası ve statüleri nedir?” sorusuna cevap aramak gerekir. Sağduyu yargıları, ister önerme isterse durum bildirir cümle formunda olsun, Reid’e göre, direk ve sezgisel olarak karşı konulmaz bir şekilde ilk prensiplerden elde edilir. Reid onların yargıdaki fonksiyonlarını şu şekilde açıklar:

“Hüküm, onların anlaşılmasından sonra zorunlu olarak oluşur ve onların ikisi de doğanın verisidir ve bizim orijinal güçlerimizin sonucudur. Delil için araştırmaya, argümanları tartmaya gerek yoktur; (Çünkü) önerme diğer bir önermeden devşirilmemiştir; o kendi içinde kendi doğruluğunun ışığını taşır ve birinin diğerinden (ışığı) ödünç alma durumu yoktur. Son çeşitten olan önermeler, bilim konularında kullanıldıklarında genelde aksiyom olarak adlandırılırlar; ne ortamlarda kullanılırsa kullanılsın, ilk prensipler, sağduyu prensipleri, ortak fikirler, kendiliğinden delilli doğrular olarak adlandırılırlar.”³⁰

Bu sebepledir ki, yargı gücü veya yargı eylemi anlayışın yetkinliği ve ön yargıdan bağımsızlıktan başka hiç bir şeye ihtiyaç hissetmemesi tamamen doğal ve bütün insanlarda ortaktır. Peki, “Bu prensiplerin varlığı için ölçütümüz nedir ve onların varlığını nasıl ispatlayıp, yargılayabiliriz?” Başka bir deyişle, “Ne tür inanç veya hükümlerin sağduyu inanç veya hükümleri olduğunu nereden, nasıl hangi ölçüte göre bilebiliriz?” Soruya cevaben Reid insanlığın temel inançlarını belirlemedeki genel geçerliliğine ilişkin şu maddeleri ileri sürer. Bunlar: 1.) İnancın evrenselliği; 2.) Bu inançlar insanın felsefi düşünceye ulaşmadan çok önce iddia edildiği ve şimdideki geçerliliği; 3.) Bu inanç ve hükümlerin inkarını etmenin evrensel saçmalığı; 4.) Teoride bu inanç ve hükümlerin inkarına veya şüphe ile karşılanmasına rağmen inkar eden veya şüphe duyanların pratik hayatlarında bunların kesin kes doğruyuşaçasına inanıp, uygulamaları.

Sonra Reid zihnin doğuştan prensiplerini iki gruba ayırır: a.) Olumsal durumların ilk prensipleri ve b.) Zorunlu doğruların ilk prensipleri olarak. Kendisinin ifade ettiği gibi: “Ya onlar zorunlu ve değişmez doğrular ki, bu nedenle onların zıttı mümkün değildir; ya da onlar güç ve irade etkisine bağlı olarak bir başlangıç ve sona sahip olabilen olumsal ve değişkendirler.”³¹ Gerçekte, Reid, olumsal ilk prensipleri Hume’un şüpheli felsefesinin yıkıcı sonuçlarını engellemek için alternatif olarak çıkarmaktadır. Hume’un “bizim yapımızdan kaynaklanan prensiplere algı, hafıza, bireysel kimlik, öteki zihinler, doğanın tek tipliliği vs. akıl vasıtasıyla ortaya konamaz veya en iyimser değerlendirmede onlar bireyin yapısından kaynaklanan kurgusal alışkanlıklardan başka bir şey değildir” tespitine Reid bunların (Hume’un iddia ettiğinin) aksine insanın bilgi faaliyetinin en temel ilkelerdir diyerek karşı çıkar.

²⁹ A. g. e., böl. ý

³⁰ Reid, T “*Essays on the Intellectual Powers of Man*”, (ed. and int.) by Brody B, s, 593, M.I.T, (1969).

³¹ A. g. e., s, 615

18. Yüzyıl İskoç Felsefe Geleneğinde İki Filozof Portresi ve Düşündürdükleri

Öte yandan, algılardaki kozal ilişkiler ve bu algılar arasında kozal çıkarımlar yapma, Hume'un adlandırdığı gibi, "zihnin daimi karakterdeki evrensel prensipleri"ne (permanent universal principles of mind) ihtiyaç duyar ki, onların insan doğası hakkındaki her açıklama için esas olduğu düşünülür. Hatta Hume tarafından onların hayattaki eylemler için zorunlu ve kaçınılmaz olduğu ifade edildi. Bu prensipler, yine Hume'a göre, bütün bizim eylemlerimizin ve düşüncelerimizin temeli olarak değerlendirilip, onların insan doğasından uzaklaştırılması yokluk ve yıkımla özdeş kılınmıştır.

Bütün bunlardan sonra bence, bir filozof olarak Reid'in felsefesi ve felsefi başarısı, üç sağduyu yargısının eleştirel açılımında yatar. Bu yargıların önemi Reid'in kendi felsefesine bunları çıkış noktası olarak alması ve her türlü şüphecilığe karşı (özelde idealar teorisi ve Hume) bunlar merkezli eleştiri getirip, sağduyu tümcü felsefi manifestosunu oluşturmasındaki fonksiyonlarıdır. Mantıksal olarak gösterimsel olmayan bu yargılardan bazıları şunlardır:

1.) Ferdin bireysel varlığı ve ayrı devam etmekte olan ferdi varlık kimliği;

2.) Ferde dışsal, ondan ve onun algılarından bağımsız olan dış dünyadaki şeylerin varlığı; ve

3.) Doğanın düzenliliği ve bu düzenliliğin sağladığı doğanın yorumlanabilirliği ki, kişi daha önce tecrübe ettiklerinden hareketle, tecrübe etmedikleri hakkında çıkarsamalar yapabilir. Aynı şekilde, bir ferdin eylemi ortaya koyması ve sonucundan da sorumlu tutulması üzerine kesin ahlaki prensipler veya şartlar vardır. Kanaatimce, 1. ve 2. maddeler Reid sağduyu ontolojisinin veya şüpheci olmayan herhangi bir ontolojinin zorunlu temellerini oluşturur. Bunlar arasındaki ilişki, 1. madde de "özne", 2. de dışsal bir "nesne" ve 3. de kozal ve nesnel ortam, Reid'in sağduyu direk realizmi ve sağduyu epistemolojisi için uygulama ve manevra imkanını sağlar. Reid bu sağduyu ilk prensiplerinin gösterimsel veya işlevsel alanı olarak algı eylemi örneğinde olduğu gibi zihnin operasyonlarının analizini seçer. Algı eyleminin detaylı analizinin alt yapısını öncelikle *Inquiry*'sinde oluşturur.

Sonra *Intellectual Powers*'da *Inquiry*'deki felsefi ruha sadık kalarak genişletip bir sistematığe oturttu. Reid'e göre, algı zihnin bir eylem veya operasyonudur. Algı dört ana özelliğin bir araya gelmesinden oluşur: 1.) Algı eyleminin kendisi; 2.) eylemin kendisinden farklı ve bağımsız olan, algı eyleminin nesnesi (objesi); 3.) Şimdideki objenin varlığı hakkındaki ani inanç; ve 4.) Algı eyleminin objesinin kavramı ki, o argümanlardan ve usavurumdan elde edilemez, aksine o bizim doğal yapımızdan kaynaklanır. Reid'in algı teorisinin önem ve özelliklerinden biri de, eylemin öznesi ve ondan ayrı olan eylemin nesnesi arasındaki yönelimsel (intentional) zorunlu ilişkidir. Bu ilişkiyi temellendirip, öne sürerek empirist geleneğin şüpheciliğinin yıkıcı felsefi materyallerini (idealar, izlenimler) reddeder. Bunların algıda yer almalarına rağmen, bu demek değildir ki, idealar ve izlenimler doğaları gereği algıya zorunlu olarak katılırlar ve onlar algının yeter sebepleridirler.

Zihnin her eylemi (algı, duyum, hafıza veya hatırlama, kavramlaştırma, soyutlama, yargılama, usavurma ve tat alma) zorunlu olarak bir özne gerektirir ki, o zihne sahiptir ve onunla eylemlerini gerçekleştirir. Reid'e göre, kimse eylemi öznesinden ayıramaz, çünkü, algılama bir algılayıcı; kavramlaştırma bir kavrayıcı gerektirir. Aynı durum diğer zihinsel eylemler için de geçerlidir. Önceden de işaret ettiğimiz gibi, Reid'in ferdi, kişisi, eyleyeni veya öznesi zihinsel güçlerini kullanarak (algılama, duyum, kavramlaştırma vs.) eylemleri, yine aynı şekilde aktif güçlerini kullanarak (irade etme, eyleme, söz verme vs.) eylemlerini gerçekleştiren aktif bir fert, kişi, eyleyen veya öznedir.

Zihinsel ve aktif güçlerin kullanımı ancak ya mental ya da fiziksel olan bir nesneye (object) yöneltilerek veya ilişkin olarak (sadece duyum, sensation hariç) mümkün olabilir. Böylece, algı sadece bir öznenin varlığını (algılayan) gerektirmez yine aynı şekilde zorunlu olarak bir nesnenin (algılananın) varlığını da kaçınılmaz kılar. Burada, muhtemel yanlış anlama ve karışıklıkları önlemek için, zihinsel objeden ne kastedildiğini baştan belirtmekte yarar görüyorum. Çünkü, zihinsel objeler idealar teorisinin idealar ve izlenimleriyle karıştırılıp, veya aynı kılınp bu yönde yanlış bir anlama ve yorumda bulunulabilir. Gerçekte, Reid için: “düşüncenin objeleri mental özellikli de olabilir, fakat çoğu durumlarda değildir. Hatta kurgulama da, düşüncenin nesnesi gibi değerlendirilen idealar durumunda bile zihinsel değildir.”³² Yukarıda takdimi ve fonksiyonları belirtilen bu iki öğeden çıkartılan sonuç şudur ki, eğer bir mental eylem var ise onları ortaya koyan zorunlu olarak bir aktif eyleyen, özne olmalıdır. Başka bir deyişle, eğer anlayış yetisi ve irade (veya zihinsel ve aktif güçlerle) ile donandırılan bir aktif özne var ise, o zaman, bu yeti ve güçleri kullanımı ancak bir objeye veya objelere yönelik olabilir. Fakat, bu çerçevedeki kullanım ancak birlik, düzen ve süreklilik arz eden bundan dolayı da içindeki oluş, olayların anlaşılıp, yorumlanabileceği bir mekanda (doğada) yapılır. Üstelik, bu güçlerin kullanımı ancak yukarıda belirtilen üç sağduyu inancı veya yargıları üzerine inşa edilebilir.

Algı eylemini ve onun özne ile nesne arasındaki yönelimsel ilişkisine epistemolojik bir model oluşturduğunu; Reid felsefe sistematizasyonundaki hayati rolü ve fonksiyonunu belirttikten sonra, şimdi, öznenin neliği (mahiyeti), nasıllığı ve niçinliğine ilişkin ontolojik ve epistemolojik statü ve fonksiyonunu kısaca belirtelim. Duyum, doğal ve kaçınılmaz olarak öznedeki dışsal nesne düşüncesi ve onun varlığı hakkında ani inancı doğurur. Aynı zamanda duyum, duyumların bağlı olduğu bir kişi veya kişinin zihni varlığına olan inanç ve onun hakkındaki kavramı ortaya çıkarır. Reid böyle bir kişiyi (özne, subject, the agent, eyleyen, fail) Hume'unkinin aksine şöyle tasvirler: “... Duyumun geçişken ve kısa süreli olmasına rağmen, sürekli bir varlığa sahip olan kişi -onun duyumları ve öteki operasyonlarının on binlerce şekilde değişkenlik gösterirken bile, o hala aynıdır- o, öyle bir varlıktır ki, şuurlunda olduğumuz veya hatırlayabildiğimiz sonsuz derecedeki amaçsal eylemler, etkiler,

³² A. g. e., s, 650

18. Yüzyıl İskoç Felsefe Geleneğinde İki Filozof Portresi ve Düşündürdükleri

hoşnutluklar, ve acılara ilişkin düşüncelere rağmen hala aynı ilişkiye sahiptir.”³³

Anlaşılan o ki; zihnin, kişinin veya öznenin varlığını duymadan çıkarsayamayız. Çünkü, özne nesnesinden tamamıyla farklıdır. Hume’a göre, biz özsel kendilik hakkında bir fikre sahibiz ve onu bazı izlenimlerden elde etmiş olmalıyız. Eğer zihinde böyle bir izlenim yoksa, zihin kolaylıkla idealar ve izlenimler silsilesine veya yumağına indirgenebilir. Bu durumda da, onlar hiç bir özneye ilişkin veya bağlı değiller demektir. Hume’un düşündüğünün aksine, Reid için kesin, belli doğuştan bizimle birlikte olup yapımızdan kaynaklanan sağduyu prensipleri söz konusudur. İşte onlardan biri de özne ve onun etkin, yetkin ve aşkın kimliği veya kendiliği hakkındadır. Bütün zihin eylemler bir varlığın eylemidir ki, benim şuurumda veya hatırladığım bütün düşünceler, kendim, benim zihnim veya kendi kişiliğim diye adlandırdığım bir ve aynı olan düşünen prensiptir.

Bu düşünen prensibin karakteristik özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz: 1.) Bu prensip sürekli, bölünemez ve kendini diğerlerinden farklı kılan bir kimliğe veya kendiliğe sahiptir; 2.) Bu kişisel kimlik veya kendilik öznenin geçmişi ile şimdisi arasındaki gidip, gelmelerinin ilişkisidir; 3.) Özne belli zihni, iradi ve fizyolojik yetilere sahip, fonksiyonel ve aktif bir bireydir; 4.) Bu nedenle, insanın aşkın yapı ve özellikleri ve onun eylemi doğadaki, olay, oluş ve hareketlerden belirgin bir şekilde ayrılır. Çünkü doğadaki bu olaylar edilgenken, insan eylemleri yapı özelliğinden dolayı (aklı, iradesi, ruhu, duygu ve duygumu ile) kendi iç ve dış dünyasında üretken, şekillendiren, değiştiren ve organize edebilen aktif bir varlık olan öznenin (eyleyenin) yapısı, etmeleridir.

Kısacası, Reid’in epistemolojisi ile eylem felsefesi metot ve yaklaşımda birbirlerini tamamlayan bir sistematik bütünlük arz eder. Bu sebeptendir ki, Reid "*Aktif Güçler*"in girişinde şunları söyler: “Akıl ve irade diye insan zihninin yetilerinin ikiye bölümü çok eski ve genelde kabul görmüş bir ayırmadır; önceki bizim bütün spekülasyon ve sonraki ise bütün bizim aktif güçlerimizi kapsamına alır.”³⁴ Bu nedenle: “Bizim gerek zihinsel gerekse aktif güçleri hakkındaki yargılanmış veya doğrulanmış bir bilgi, şimdiye kadar ki olan süreçte bu güçlerin kullanımında bize olan yardımcı bakımından gerçek bir önem taşır. Ve herkes kabul etmelidir ki, adamakıllı eylemek, doğruca veya yargılayarak düşünmekten çok daha değerlidir.”³⁵

Buraya kadar ki değerlendirme sürecinden çıkan sonuç şu ki, Reid sağduyu genel felsefe sistematüğinde epistemolojisinin iç ve dış dinamik unsurlarını; genelde empirist filozoflara; özelde yine onlardan biri olan Hume’un şüphecisi, agnostik, indirgemeci felsefe sisteminin kaçınılmaz bir şekilde ortaya koyduğu yıkıcı ve olumsuz sonuçlarına bir alternatif manifesto oluşturmada araç olarak kullandı. Aynı yaklaşım ve araç Reid’in eylem felsefesi sistematüğünde de geçerlidir. Epistemolojisinin iç ve dış dinamik unsurlarının serimi ve açıklanmasından da kolayca

³³ Reid, T "*Inquiry*", chp. v.

³⁴ Reid, T "*Active Powers*", s 30

³⁵ A. g. e., s, 3

anlaşılacağı üzere, Reid'in bireyi, Hume'unkinin aksine, aktif bir kendilik veya kişisel kimliğine sahip, akıl ve irade ile donandırılmış gerçek, aşkın bir kişi veya eyleyendir. Bu donanımdan dolayı da eylemlerinde özgün ve özgürdür. Bu özgün ve özgürlüğün eylemlerinin sonuçlarına yansısı kişinin (eyleyenin) ahlaki sorumluluk kavram ve olgusu ile tanışmasına; başka bir deyişle kişinin eylemlerinin sonucundan ahlaken sorumlu tutulmasını gerektirir. Ahlaki sorumluluk kavram ve olgusunu kullanmamız tesadüfi değil, aksine Reid'in ahlak anlayışında ahlaki objektivist olmasından kaynaklanır. Bu ahlaki objektivizm veya realizmin şiddet derecesi onun ilahiyatçı veya teist yönü dikkate alınırsa daha bir net şekilde ortaya konarak kolayca anlaşılabilir.

II.3.Sıradan Thomas ile Filozof Reid'in Teizmi

Reid'in genel sağduyu felsefe sistematüğinde bilgi ile eylem zorunlu olarak birliktelik arz etmelidir. Çünkü, Reid'e göre, bilgisiz eylem veya eyleme dökülmemiş bir bilgi hiç bir şey ifade etmediği gibi Tanrının bize yüklediği insan olma misyonu ve fonksiyonuna da aykırı düşer. Bu bağlamda Reid, tarihi belli olmayan kendi el yazmalarından (M.S2/II/11) birinde şunları yazar: "Kendini bil bir Antik Hikmet Algısıydı ve Gökten aşağı gönderilen çok büyük bir Öneme sahip olarak anlaşıldı. Bilginin hiç bir dalı, kesinlikle, İnsana daha çok önemde değildir çünkü o kendi hakkındaki bilgidir ki, ona Tanrının Yarattıkları arasında rütbesini bilmeyi öğretir... o Güçlerimiz ve (zihni ve fiziki) Aktivitelerimiz hakkındaki bilgidir ki, o bize Gücümüzün üstünde ne olduğunu ve bizim Başarı ümitlerimiz ile nelere kalkışabileceğimizi öğretir."³⁶

İnsan olma misyonunu gerçekleştirmede doğal olarak Reid'in reçetesi din merkezli ve Tanrısal güç ve otoritenin insani bazda, eylem formunda hem bireysel hem de toplumsal olarak ortaya konmasıydı ve Tanrının insandan yine insanın kendi selameti ve mutluluğu adına beklediği buydu. İnsan bu misyonu iki aşamada gerçekleştirebilirdi: I.) kendisinin ve dış dünyanın yapısal ve fonksiyonel çerçevesini bireysel ve toplumsal hayatta bilmek ve bu bildiklerinden hareketle yine ferdi ve toplumsal boyutta eylemlerde bulunmak; ve II.) Bu birinci aşamadan geçerek Tanrısal (ilahiyat) sahaya uzanarak Yaratıcısının neliğini, nasıllığını ve niçinliğini bilmeye çalışarak kendisine neden insan olma misyonunun yüklendiğini anlamaya çalışarak Tanrısal diyara göçe zihinsel ve eylemsel boyutta hazır hale gelmektir. Bu insan olma misyonunu gerçekleştirmede Tanrının vergisi olan apriori sağduyu yetisi ve ilkelerini rehber edinmek suretiyle insanın fizyolojik yapısından sıyrılıp, kurtularak aşkın yapısına yönelmesinin teminatıdır.

"Ya Tanrı bizi yanıltıyor veya bizimle oynuyorsa, bu durumda ne olacak?" Reid için bu tür bir durum mümkün değildir. Eğer öyle olsaydı, Tanrılık nosyon ve olgusu (Reid için aynı zamanda bir olgudur), ölüm ve sonrası hayat, yargı gününün bir anlamı olmazdı. Tanrı mutlak güç, otorite, yetkin, mükemmel, adil, bilen, yargılayan, bağışlayan cezalandıran ve ödüllendiren olduğuna göre saçmayı dikte edemez ve

³⁶ Açıköz, 1997

18. Yüzyıl İskoç Felsefe Geleneğinde İki Filozof Portresi ve Düşündürdükleri

yaratan olarak yarattığı insanı yine insanın kendisinden daha iyi bir şekilde bilir. Bu cevaba rağmen biz hala ısrarcı olursak, Reid'in sonuçta vereceği cevap; bu durumda elden bir şey gelmez, onun elinde çaresiz bir oyuncaktan öte bir şey olamayacağımızdır.

Broadie'ye göre, dış dünyanın varlığına ilişkin Hume ile Reid arasındaki fark, dış dünyanın zihni bir kurgu olduğu oysa Reid için felsefi bir açıklama getiremezsek bile, bu getirememeye onun dış dünya ve varlıkları ne bir kurgu ne de diğer zihinsel operasyonlar sonucu var olduğu ama insan zihninden bağımsız olarak var olduklarına ilişkin zorunlu inancın sağduyu ilke ve deneylerinden kaynaklandığı kanaatini hiç bir şekilde etkilemez. Çünkü biraz önce işaret edildiği gibi, Tanrı insanları yanıltmaz. Hume, felsefi bir açıklama getirir fakat bu açıklama hiç bir şekilde dünyanın ve içindeki varlıkların statüsünü ve gidişatını hiç bir şekilde etkilemez. Sonuçta Hume, kaçınılmaz bir şekilde Reid'in listelediği bütün sağduyu inanç ve ilkeleri ile yüz yüze geldi ve onlara evet demek zorunda kaldı. Çünkü felsefe buradan sonra başlar. Oysa Reid için bu noktadan sonra ilahiyat başlar.³⁷

Bu bağlamda, son olarak, Fraser'in tespitine değinmekte yarar görüyorum. Fraser'e göre, insanın içinde mevcut olan agnostik dürtü Pascal örneğinde olduğu gibi, Reid'de de inanç ve iman aşamalarından geçerek dışa vurmaktadır. Her düşünen insan gibi Pascal kendine soruyordu: "Bu dünya adı verilen mekana beni kim gönderdi ki, kendimi ve beni çevreleyen dünyayı bilmiyorum. Ben kendimi bu küçük gezegene zincirlenmiş olarak buldum, ben orada olmaktan ziyade niye buradayım; zamandaki ezel ve ebed de yüzmekte olan diğer varlıklar dururken, niçin bana bu özel zaman birimi verildi? Hatıralar ve tahminlerle dolu olan hayat kör bir riskli maceraya benzemektedir. Bilgilerimin toplamı benim ölmem gerektiğini göstermektedir; fakat en cahil olduğum şey ölümün ne anlama geldiğidir."³⁸

Sonuç

Başta temas edildiği gibi, Reid ve Hume zamanında (İskoç aydınlanma ortamında) insanın şüpheli veya agnostik bilgi yaklaşım ve tavrı ile inancı arasında bir kaynaşma yoktu. Bu duruma, her ikisi de (sıradan birey Davie ve Thomas) farklı aile yapı ve anlayışından gelmek ile birlikte çocukluk ve gençlik yıllarında birinci elden sığağı sığağına şahit oldular. Fakat bu kişisel ortak gözlem ve tecrübelerine rağmen aydınlanma erdem ve ahlakını ve bunların zarafetini gerek kendi iç dünyalarında gerekse diğerleriyle olan toplumsal ilişkilerindeki eylemlerinde bilinç ve içtenlikle koruyup kolladılar. Örneğin, Reid daha gençliğinde seçimini iman yönünde yaptı. Bu yönde kilise cemaatına söylemlerde bulunurken, Hume'un *Treatise*'i ile tanıştı ve onu uzun süreli ciddi bir eleştirel sorgulamaya tabi tutarak iman aşamasından inanç aşamasına geçiş yaptı ki, bu geçiş Reid'i sıradan bir birey ve din adamı olmaktan çıkarak Filozof Reid ve felsefe tarihindeki tescilli yeri bir yana, şu an okumakta olduğunuz bu makalenin ana felsefi figürlerinden biri yaptı.

³⁷ Broadie, s, 117-8

³⁸ Fraser, s, 16-7

Sonuçta Hume ve Reid'den bu yana geçen iki çeyrek yüzyıl dikkate alındığında, Doğu kültür ve uygarlık coğrafyasının bir üyesi olarak söyleyeceğim: "Kişinin ben *sanatçiyım, aydınım, bilim adamının fenci veya sosyalci türündenim ve düşünürüm* demesi için doğal olarak bu sıfatları önce kendi vicdanında sonra toplum vicdanında hak etmesi gerekir. Değil mi ki, o, insan olma misyonunu yüklenmiştir veya kendisine yükletilmiştir, öyle ise, gereğinde bu hak ediş ağır bir bedel pahasına olmalıdır. Zaten düşünce tarihi de gösteriyor ki, işin doğası budur. Derler ki: "Ucuz hesap adam öldürür." Eğer ölen (bu özel durumda yapay cennet uğruna zihinsel veya entelektüel intihar eden) adam: adamlığın aydın; sanatçı; bilim adamı; ve düşünür türünden ise sıfatına koşut olarak kendisiyle beraber aydınlığı, sanatı, bilimi ve nihayet düşünceyi de öldürüp toprağa gömer. Ne mutlu ederini ahlaki çerçevede ödeyip, bilgi yolunda düdüğünü zihin, vicdan ve gönül dinginliği ile kendince çalanlara"

KAYNAKLAR

- AÇIKÖZ, H. M "Sağduyu Eylem Felsefesi", Doktora Tezi Çev., Birey Yay., İstanbul, (1997).
- AYER, A. J "Hume", Oxford uni. press, U. K., (1986).
- BELL, J. M (ed.) Hume'un "Dialogues concerning Natural Religion - Doğal Dine Dair Diyaloglar", U.K., Penguin, (1990)
- BEANBLOSSOM R E and LEHRER K "Thomas Reid's Inquiry and Essays - Thomas Reid'in Soruşturması ve Denemeleri", USA, (1983).
- BROADIE, A "The Tradition of Scottish Philosophy - İskoç Felsefe Geleneği", Edinburgh, (1990).
- FRASER, A. C "Thomas Reid", Edinburgh, (1898).
- HUME, D "Treatise of Human Nature - İnsan Doğasına Dair Deneme", second ed. by P. H. Nidditch, Oxford, (1989).
- HUME, D "Enquires concerning Human Understanding and concerning the Principles of Morals - İnsanın anlayış Yetisi ve Ahlakın İlkelerine Dair Soruşturmalar", third ed. by P. H. Nidditch, Oxford, (1975).
- MACKIE, J. L "Hume's Moral Theory - Hume'un Ahlak Teorisi", London, 1987.
- REID, T "An Inquiry into the Human Mind - İnsan Zihnine Dair Bir Soruşturma", edited with an introduction by DUGGAN, T., USA, (1970).
- REID, T "Essays on the Intellectual Powers of Man - İnsanın Zihinsel Güçlerine Dair Denemeler", by Brody B, M.I.T, (1969).
- REID, T "Essays on the Active Powers of Man - İnsanın Aktif Güçlerine Dair Denemeler ", int. by Brody B, M.I.T, (1969).